

عوامل متغیر در شمال آفریقا و تأثیر آن بر روابط جمهوری اسلامی ایران

جلسه مورخه ۳۰ تیرماه ۱۳۸۸ اتاق فکر دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی تحت عنوان عوامل متغیر در شمال آفریقا و تأثیر آن بر روابط جمهوری اسلامی ایران با سخنان جناب آقای بیات مدیر کل شمال و غرب آفریقای وزارت امور خارجه برگزار شد. در این جلسه تحولات مربوط به شمال آفریقا و روابط جمهوری اسلامی ایران با این کشورها و نیز چالش‌هایی که در این زمینه وجود دارد مورد ارزیابی و بررسی قرار گرفت.

سپس جناب آقای بیات به بررسی تحولات و روابط کشورهای شمال آفریقا با ایران پرداخت. اهم مطالب مطرح‌شده به این شرح است:

بحث‌های موردنظر، در راستای تحولات شمال آفریقا با نگاهی به عوامل تأثیرگذار بر روابط شمال آفریقا و ایران به خصوص در سال‌های اخیر صورت گرفت:

- نگاهی به اهمیت استراتژیک شمال آفریقا با توجه به ویژگی‌های منطقه در ابعاد سیاسی، اقتصادی و فرهنگی.

- علل توجه جمهوری اسلامی ایران به این منطقه.

- نگاهی به روند روابط جمهوری اسلامی ایران با کشورهای شمال آفریقا

در مورد مصر، باید گفت که در تقسیمات جدید حوزه معاونت آفریقا، اداره کل شمال آفریقا و غرب آن، مصر

ابتدا آقای قادری رئیس مرکز مطالعات آفریقا (دفتر مطالعات) ضمن برشمردن نکاتی در مورد تقسیمات اداره کل آفریقا بعد از تشکیل معاونت اظهار داشت: به‌رغم بیشترین گرایش‌ها و نقاط مشترک همچون انقلابی، ضد استعماری و اسلامی بودن این کشورها، باید بررسی شود که چرا جمهوری اسلامی ایران بعد از پیروزی انقلاب اسلامی بیشترین بحران و تنش را در رابطه با آفریقا داشته است؟ چه عواملی باعث شده تا کشورهایی نظیر الجزایر، تونس و مراکش روابط خود را با کشور ما کاهش داده و یا به طور کامل قطع نمایند؟

ایشان در ادامه برگزاری کنفرانس اتحادیه سران آفریقا در سال جاری در جمهوری اسلامی ایران را جلسه‌ای کارساز و مهم ارزیابی نمودند.

حضور ندارد و این موضوع به خاطر پیشینه مصر در تحولات خاورمیانه می‌باشد.

با توجه به این موارد کشورهای لیبی، موریتانی، چاد، الجزایر، مراکش و تونس توانسته‌اند بخش عمده‌ای از تاریخ روابط با جمهوری اسلامی ایران، قبل و بعد از انقلاب را به خود اختصاص دهند.

ویژگی‌های تأثیرگذار در برقراری روابط

کشورهای این منطقه ویژگی‌های خاص خود را دارند که در بعضی موارد مشابه و در جایی تنها منحصر به آن کشور است. این ویژگی‌ها در روابط جمهوری اسلامی ایران با این کشورها تأثیرگذار بوده است:

- یکی از مهمترین ویژگی‌ها وجود نژاد "بربر" و تلاش آن برای رسیدن به یک هویت مستقل از اعراب است.

- ویژگی مهمتر، اسلام است که عنصر اساسی روابط و دین مشترک این کشورهاست.

- گویش نخبگان به زبان فرانسه در اغلب کشورها به جز لیبی و مصر

- زبان مشترک عربی

- موقعیت ژئوپلیتیک، این ویژگی مشترک در کرانه جنوبی دریای مدیترانه می‌باشد.

- وجود دو گذرگاه مهم جبل الطارق و کانال سوئز که دارای اهمیت ژئواستراتژیک می‌باشند.

- تأثیرگذاری بر روند تحولات خاورمیانه: از ابتدای بحران اعراب و اسرائیل هر یک از این کشورها به نوبه خود تأثیراتی داشته‌اند. بخشی از این کشورها همچون الجزایر و لیبی در جبهه پایداری قرار گرفتند و کشورهای نظیر مغرب نیز در مسیر عادی سازی روابط با اسرائیل پیشرو بوده‌اند.

در این کشورها منابعی وجود دارد که باعث شده نسبت به دیگر کشورهای منطقه، بیشتر مورد توجه قرار

گیرند. برای مثال ذخائر هیدروکربن لیبی و الجزایر و فسفات و منابع معدنی مغرب و تونس از آن دسته‌اند.

در این میان رقابتی فشرده بین اروپا و آمریکا به وجود آمده و هر کدام سعی دارند این منطقه را حیاط خلوت خود به حساب آورند.

- وجود منابع غنی و محل تلاقی فرهنگ، تمدن و جغرافیای عربی اسلامی و اروپایی مسیحی این منطقه.

از نظر اقتصادی حدود ۷۰ تا ۷۵ درصد از تجارت خارجی با اروپا می‌باشد و تنها ۱/۵ درصد از صادرات اروپا را به خود اختصاص داده است. اخیراً تونس و مغرب با اتحادیه اروپا قرارداد مشارکت امضا کرده‌اند که قرار است تا سال ۲۰۱۰ به شکل طرح‌های سرمایه‌گذاری در منطقه به خصوص در تونس و مغرب صورت پذیرد. حضور چند میلیون تبعه شمال آفریقا در اروپا از مباحث جدی اروپا و شمال آفریقا است.

- صنعت توریسم منبع تأمین بخشی از درآمدهای کشورهای این منطقه است، به خصوص در کشورهای نظیر مغرب، تونس و الجزایر. در این میان لیبی به دلیل مسائل خاص به‌رغم امکانات توریستی، نتوانسته زمینه توجه توریسم را فراهم آورد. مصر نیز یکی از عمده‌ترین درآمدهای خود را به توریسم اختصاص داده است.

- وجود جنبش‌ها و حرکت‌های قوی اسلام‌گرا شامل سه جریان عمده:

۱. جریان اسلام‌گرای صوفی

۲. اخوان المسلمین

۳. القاعده

هر کدام از سه جریان یاد شده نقاط ضعفی دارند و هر یک از کشورها به نوعی با اسلام‌گراها مواجه هستند. بعد از بحران ۱۱ سپتامبر نوعی همگرایی بین کشورهای مغرب عربی برای مبارزه با تروریسم ایجاد شد، این موضوع

فضایی را به وجود آورد که این کشورها در کنار آمریکا به مبارزه با اسلام‌گرایی که در شکل القاعده مغربی عربی مطرح بود، مبادرت ورزند.

آنچه در این کشورها مطرح است اندیشه اسلامی، تفکر اسلامی و نگاه به اسلام برای رسیدن به حاکمیت است. همین امر باعث شده گروه‌های اسلام‌گرا در اغلب احزاب و گروه‌های سیاسی در کشورهای شمال آفریقا مطرح شوند، اگرچه حاکمیت‌های کنونی این کشورها تلاش می‌کنند تا آنها را به شیوه‌های مختلف تحت کنترل خود درآورند.

ویژگی دیگری که روابط جمهوری اسلامی ایران با این کشورها را بعد از پیروزی انقلاب اسلامی تحت تأثیر قرار داد، تأثیرپذیری افکار عمومی و نخبگان آنها از انقلاب اسلامی و افکار امام خمینی (ره) بود. این تأثیرپذیری در قالب اسلام‌گرایی ظهور و بروز جدی پیدا کرد، نقطه اوج اسلام‌گرایی در الجزایر مشاهده شد. به طوری که اسلام‌گرایان در مرحله اول در سال ۱۹۹۱ توانستند با انتخاب شهردارها، شهرداری‌ها را بدست گیرند و در مرحله بعد در دور اول انتخابات پارلمان نیز اکثریت قاطع را از آن خود نمایند و با این عمل چالشی جدی بین حاکمیت و اسلام‌گراها پدید آمد.

از دیگر موضوعات مورد بحث این کشورها اختلافات مرزی آنهاست که مهم‌ترین آن بحث صحرای غربی بین الجزایر و مغرب است. اگر چه برخی اختلافات مرزی بین این دو کشور در سال ۱۹۶۳ به درگیری مختصری نیز انجامید اما در سال ۱۹۶۵ یک توافقنامه مرزی بین آنها امضا شد. موضوع بسیار مهم، موضوع صحرای غربی است؛ مغرب، این منطقه را به عنوان مکمل جغرافیایی و اقتصادی خود می‌داند و در مقابل الجزایر نیز معتقد است با

دسترسی به این منطقه می‌تواند سیاست‌های سلطه‌گرانه مغرب را تحت کنترل درآورد.

دلایل توجه جمهوری اسلامی ایران به این منطقه

بی‌تردید این منطقه بخشی از پیکره جهان اسلام بوده و حضور بخشی از مسلمانان در این منطقه زمینه پیوندهای عقیدتی را فراهم کرده است. این منطقه محل تلاقی تمدن‌های اسلامی، مسیحی و اسلامی آفریقایی است و ایران به عنوان کشوری که خود را در این زمینه صاحب نظر می‌داند لازم است روابطش را با این کشورها به ویژه در ابعاد فرهنگی افزایش دهد. از طرف دیگر از آنجایی که این کشورها در سازمان‌های منطقه‌ای و بین‌المللی مانند اتحادیه آفریقا، اتحادیه عرب، جنبش عدم تعهد، تجمع ساحل صحرا و اتحادیه مغرب عربی نقش مهمی ایفا می‌کنند (به طور مثال کشور لیبی در مقطع اخیر به عنوان عضو غیردائم شورای امنیت سازمان ملل برگزیده شده است) بنابراین لازم است روابط خود را با این کشورها ارتقا دهیم.

بررسی آخرین وضعیت روابط جمهوری اسلامی ایران با کشورهای شمال آفریقا

الجزایر: در حال حاضر روابط ما با الجزایر در بهترین حد ممکن است. اگرچه این روابط در سال‌های پس از انقلاب شاهد فراز و نشیب‌هایی بوده است؛ در سال ۱۳۷۲ روابط از سوی الجزایر به صورت یک‌جانبه قطع اما در سال ۱۳۷۹ مجدداً از سر گرفته شد. در سال‌های اخیر به‌خصوص در دوران ریاست جمهوری بوتفلیقه این روابط روند رو به رشدی داشت، به طوری که کمیسیون‌های مشترک به صورت منسجم برگزار می‌شود هرچند تاکنون نتوانسته‌ایم سطح روابط اقتصادی را همانند روابط سیاسی افزایش دهیم.

تونس: روابط جمهوری اسلامی ایران با تونس روابطی نسبتاً مثبت بوده است. بحث اسلام‌گرایی منجر به قطع روابط شد اما در سال ۱۳۷۲ روابط به حالت عادی بازگشت. روابط این دو کشور متأثر از روابط جمهوری اسلامی ایران با اعراب و اروپاست. تونس در حالی که ادعای نزدیکی سیاست‌هایش را با سیاست‌های فرانسه دارد سعی می‌کند خود را با جامعه عربی هماهنگ نشان دهد، اما در برخی موارد مانند حقوق بشر مواضعی نزدیک با جمهوری اسلامی ایران داشته و نسبت به کشورمان دید مثبتی دارد. زمینه‌های فرهنگی و اقتصادی مناسبی برای برقراری روابط دو کشور وجود دارد اما سقف روابط تعریف شده و امکان برقراری ارتباطات گسترده‌تر فراهم نیست.

سودان: سودان به دلیل موقعیت سیاسی و فرهنگی مواضع مشابه مواضع جمهوری اسلامی ایران دارد. این موضوع در بحران‌های مختلف نمود بیشتری دارد. سودان از جمله کشورهایی است که نخبگان آن تمایل زیادی به برقراری رابطه با جمهوری اسلامی ایران و افکار امام خمینی (ره) دارند.

لیبی: این کشور ویژگی‌های خاص خود را دارد. ایران بعد از پیروزی انقلاب اسلامی روابط خود را با این کشور به طور گسترده افزایش داد. موضوعی که روابط ایران و لیبی را تحت تأثیر قرار داده، موضوع مفقود شدن امام موسی صدر در این کشور است که این موضوع پس از مدتی مسکوت‌ماندن مجدداً احیا شده و به صورت جدی پیگیری می‌شود. لیبی در سال‌های اخیر سیاست نزدیکی به اروپا را در پیش گرفته و تلاش می‌کند مشکلاتش را با غرب حل و فصل نماید، تا جایی که شاهد سفر آقای قذافی به ایتالیا بودیم و ایتالیا نیز از سیاست‌های استعماری خود در گذشته نسبت به این کشور عذرخواهی کرد. همچنین روابط با آمریکا نیز به صورت جدی دنبال می‌شود به طوری که

پسر قذافی در سفر به ایالات متحده با مقامات این کشور ملاقات‌هایی را صورت می‌دهد و به نوعی برای ادامه حاکمیت تلاش می‌کند. هرچه لیبی به سمت حل مشکلاتش با غرب پیش می‌رود روابطش با ایران سردتر می‌شود، دلیل عمده آن نیز موضوع امام موسی صدر است که همچنان به صورت گره‌ای حل‌ناشدنی در روابط با لیبی باقی مانده است. پیگیری سرنوشت نامبرده از جانب جمهوری اسلامی ایران به عنوان یک شهروند ایرانی و از طرف لبنانی‌ها و شیعیان به عنوان یک موضوع جدی دنبال می‌شود.

مراکش: ویژگی‌های فرهنگی این کشور زمینه‌های مناسبی را برای برقراری روابط دو کشور فراهم کرده هرچند سطح روابط بعد از مرگ شاه حسن کاهش یافت. مراکشی‌ها نسبت به تأیید شناسایی حق تعیین سرنوشت صحرا توسط ایران اعتراض و درخواست پس گرفتن شناسایی پولیساریو را دارند. در آخر نیز به صورت یک‌طرفه با ایران قطع رابطه کردند. بسیاری از نخبگان این کشور به دلیل نگاه مثبت به جمهوری اسلامی ایران این اقدام را اقدامی غیرحکیمانه خوانده و به آن اعتراض کردند.

موریتانی: موریتانی حلقه ضعیف کشورهای مغرب عربی است. ویژگی‌های خاص این کشور تفکر اسلامی و آمادگی افکار عمومی در پذیرش انقلاب اسلامی و اندیشه‌های امام خمینی (ره) می‌باشد، تا جایی که گرانتی‌ترین پارچه این کشور به نام حضرت امام خمینی (ره) نامگذاری شده است. روابط ما با موریتانی در مقطعی به دلیل حمایت از رژیم بعثی عراق دستخوش تحولاتی شد، اما اخیراً این کشور روابط خود را با اسرائیل قطع کرده و آقای متکی وزیر محترم امور خارجه نیز سفری به این

کشور داشته است و این امور نشان دهنده نگاه مثبت دو کشور نسبت به یکدیگر است. جناب آقای بیات درخصوص برگزاری اجلاس سران ایران و آفریقا و میزبانی جمهوری اسلامی ایران اظهار داشت که این اجلاس مراحل خاص خود را داشته و باید در چارچوب اتحادیه آفریقا دنبال شود. یکی از این مراحل مورد تأیید قرارگرفتن ایران در اجلاس قبلی یعنی شرم‌الشیخ مصر به عنوان شریک استراتژیک آفریقا است، که این موضوع نیازمند سفر هیأت اتحادیه آفریقا، دبیرخانه

و کمیته چند جانبه (متشکل از ۱۵ سفیر آفریقایی در اتحادیه) به ایران جهت ارزیابی محتوا و شکل برگزاری همایش است. آمریکایی‌ها به صورت جدی تحرکات ما را در آفریقا دنبال می‌کنند و اخیراً نیز گزارشی از کنگره آمریکا بدست آمده است که آنها قصد دارند حضور جمهوری اسلامی ایران در آفریقا را تهدیدی علیه منافع خود در این منطقه نشان دهند.

مجید یعقوبی

مرکز مطالعات آفریقا